

# Buits de memòria. Usos i abusos de la història en la Itàlia del present

---

STEFANO PIVATO

Universitat d'Urbino «Carlo Bo»

## ACTE PRIMER: LES PREMISSES

Fa alguns anys, un dels màxims historiadors del segle XX, Eric Hobsbawm, escrivia que la destrucció del passat o, més ben dit, la destrucció dels mecanismes socials que connecten l'experiència dels contemporanis amb la de les generacions precedents és un dels fenòmens més típics i alhora més estranys dels últims anys del segle XX. La majoria dels joves del final del segle ha crescut en una mena de present permanent, mancat de tota relació orgànica amb el passat històric del temps en què aquests joves viuen.<sup>1</sup>

L'afirmació de Hobsbawm es basava en una impressió subjectiva, però era confirmada per les enquestes que, també a la mitjanía dels anys noranta, efectuaven associacions didàctiques i instituts de recerca a partir de mostres més o menys àmplies d'estudiants de les universitats italianes. En una de les enquestes, duta a terme l'any 1997, les càtedres d'Història Contemporània de les universitats de Milà (Catòlica), Urbino, Siena i Càller assenyalaven un coneixement escàs d'allò que els teòrics de l'aprenentatge anomenarien *prerequisits* del coneixement històric. Dates, fets memorables i personatges de més d'un segle d'història unitària eren, en bona part, desconeguts per als estudiants.<sup>2</sup> La majoria dels estudiants identificava Rosa Luxemburg com a actriu de teatre o campiona de natació en els jocs olímpics de Berlín de 1936; assenyalaven Nikita Khruščov com l'autor d'*Anna Karenina*; en una elevada proporció ignoraven el significat de termes com

<sup>1</sup> E. J. Hobsbawm: *Il secolo breve*, Rizzoli, Milà, 1995, pp. 14-15.

<sup>2</sup> Per un comentari sobre l'enquesta, vegeu, entre altres: N. Ajello: «Ma la storia è tutta un quiz», *La Repubblica*, 26 d'abril de 1997; M. Serra: «Test selvaggio», *L'Unità*, 26 d'abril de 1997; V. Emiliani: «La scuola degli asini», *Il Messaggero*, 25 d'abril de 1997.

ara *guerra freda* o *New Deal*. Etcètera, etcètera. L'enquesta en qüestió no revelava res de nou. En tot cas, atès el vast mostrari examinat, constituïa la confirmació d'una dada que ja es coneixia: la pèrdua del coneixement i de la memòria històrica entre les joves generacions.

Deu anys després de les observacions de Hobsbawm, res no fa pensar que la situació hagi millorat gens ni mica. Ans al contrari, és probable que els dèficits de memòria (i d'història) de les joves generacions hagin augmentat. Així ho revelen també, a més de les contínues enquestes, altres singulars indicadors, com ara un popular xou d'impacte, *La pupa e il seccionone* («la nina i el setciències»), emès a Itàlia la tardor del 2006. A les concursants, de poc més de vint anys, els resulten desconeguts els retrats de Gandhi, Hitler, Stalin i Mussolini. A la fi, davant de la més clàssica de les imatges de Karl Marx, una de les participants en el xou respon «Pare Noel».

Així doncs, falsedats històriques, llocs comuns, prejudicis i, sobretot, buits de memòria semblen configurar la cultura juvenil a cavall entre els dos mil·lennis. No disposem d'estudis comparatius, però es considera que no s'és lluny de la veritat si hom afirma que mai, al llarg del segle XX, les generacions escolaritzades havien patit dèficits tan grans d'història.

Molt probablement, per tots aquells que han nascut en l'últim quart del segle XX, aquest segle no és breu. És brevíssim.

#### ACTE SEGON: EL DIVORCI ENTRE POLÍTICA I HISTÒRIA

Què li ha passat, doncs, a la història contemporània en els darrers vint anys? Quines causes han produït en la societat occidental aquest eclipsi de la història?

Si als anys setanta els historiadors italians podien escriure que érem davant d'una «explosió de demanda d'història»,<sup>3</sup> avui la història ja no està tant de moda. Aquesta demanda d'història dels anys setanta, que provenia de les joves generacions i que, apuntant noves pistes, suggestions inèdites i descobrint noves fonts, havia condicionat no poc l'evolució de la recerca, ja s'ha exhaurit, si no del tot, en gran mesura. I és probable que la minva d'aquests incentius, l'exhauriment d'aquests estímuls ideals hagi afectat també la història.

En definitiva, sembla que s'ha dissolt aquell lligam entre política i història que, al llarg del segle XX, sobretot en les cultures d'esquerra, constituí una mena de dogma conformat al dictat «estudiar el passat significa comprendre el present».

Al començament del segle XX, en la biblioteca ideal del militant anarquista o socialista figuraven textos de caràcter historicodivulgatiu sobre la Revolució Francesa, sobre la democràcia del Risorgimento o sobre els inicis del socialisme.

<sup>3</sup> A. D'Orsi: *Alla ricerca della storia. Teoria, metodo, storiografia*, Paravia, Torí, 1996, p. 252.

Sovint es tractava, sens dubte, d'obres dpositàries d'una «memòria ingenua»,<sup>4</sup> però tot i això eren indicatives del valor formatiu de la història.

També la cultura del moviment juvenil del 68 acudia a una biblioteca ideal, orientada a buscar en el passat els moments claus d'una història que revalorava l'acció de les classes populars. Una rica historiografia convidava els joves a buscar en el passat les arrels d'una revolta antiautoritària de la qual el moviment juvenil n'era expressió. A més, va ser justament de la tendència antiautoritària d'aquest moviment juvenil d'on vingué, a partir dels anys setanta, la valoració de tot un seguit de línies de recerca enfocades a reivindicar, en la història, l'antagonisme de les masses populars envers el poder constituït. Les fonts orals, el redescobriments dels cants socials o de documentació com la premsa popular van ser algunes de les pistes emprades per una nova historiografia orientada a reescriure, de vegades de manera ingènua i pamfletària, la «història des de baix».<sup>5</sup>

Així mateix, en la segona meitat dels anys setanta, el naixement d'un moviment com el feminisme donava principi al filó de la història de gènere. En el mateix període, la llavor conciliar i els impulsos innovadors del papat de Joan XXIII inauguren un afortunat període d'estudis encaminats a identificar, en els fermentos renovadors del començament del segle XX, les premisses del diàleg entre catòlics i marxistes.

En conjunt, es tractava d'obres d'orientació diversa, sens dubte, i tot sovint autojustificatives i no exemptes de radicalismes ideològics, però que, malgrat això, mostraven fins a quin punt la història formava part de cultures polítiques de signe diferent. I fins a quin punt, en definitiva, l'acció política trobava motivació i justificació en el passat.

Aquell lligam sembla haver-se dissolt en gran manera. En qualsevol cas, n'hi ha prou amb navegar pels llocs web dels moviments juvenils per adonar-se'n.

En els de les joventuts d'esquerres, entre els llibres aconsellats no hi falten assaigs d'història contemporània. Tanmateix, dels blogs en què es debat sobre les lectures emergeix un panorama de gustos ben variats: de *Harry Potter* a *El codi Da Vinci*, passant per *Cent anys de solitud* o *Oceano Mare*, de les novel·les de Daniel Pennac als còmics.

Serveixi això com a prova que el «terratrèmol» que s'esdevé en la política italiana al començament dels anys noranta, és a dir, allò que hom defineix ja com la fi de la Primera República, modifica no poc la relació entre cultura política i saber històric.

En les eleccions de 1994, el panorama dels partits de la Primera República es veu completament alterat: partits sense història com Forza Italia; formacions amb

<sup>4</sup> M. Degl'Innocenti: *Geografia e istituzioni del socialismo italiano 1892-1914*, Guida, Nàpols, 1983.

<sup>5</sup> Sobre aquests temes, tractats més àmpliament, vegeu G. Quazza: «Didattica e ricerca nell'università: l'esempio della storia contemporanea», dins *La cultura e i luoghi del '68*, a cura d'A. Agosti, L. Passerini, N. Tranfaglia; Franco Angeli, Milà, 1991, pp. 459-492.

una història de la qual no convé fer ostentació, com Alleanza Nazionale, nascuda de les cendres de l'MSI (Movimento Sociale Italiano); o el PDS (Partito Democratico della Sinistra), que recull l'herència del PCI (Partito Comunista Italiano); partits d'antiga tradició, però amb una història recent que és millor no recordar, com, per exemple, el que queda del PS (Partito Socialista); o bé moviments que s'inventen una història l'origen de la qual es perd en la nit dels temps, com la Lega d'Umberto Bossi. Sembla, doncs, que la separació entre cultura política i cultura històrica es consuma al peu de les runes del mur de Berlín.

Els partits de la Segona República passen pàgina i deixen de mirar cap a les arrels del seu passat, ans concentren la seva atenció en el present i el futur.

És difícil establir prelacions entre les causes que, a partir dels anys noranta, duen a generalitzar els «buits de memòria». Però és un fet, sobretot per les particularitats de la cultura política italiana, que no es pot infravalorar la crisi dels partits tradicionals.

I això pel fet que, d'ençà de la Segona Guerra Mundial, la historiografia contemporània italiana es caracteritza, dins del panorama internacional, pels «lligams sovint molt estrets amb la militància político-periodística dels seus representants»; molts cops, però, «veu com prevalen els objectius ideològics i de posicionament político-cultural per damunt de les finalitats purament científiques».<sup>6</sup>

En realitat, però, en la primera part dels anys noranta es consuma de manera definitiva una crisi entre els ciutadans i la política que ja havia donat senyals evidents en el curs dels anys vuitanta, quan el debilitament dels valors col·lectius i fenòmens com l'evasió en allò «privat» determinen un progressiu distanciament respecte de la vida política.

#### ACTE TERCER: EN UN MÓN GLOBAL NO HI HA LLOC PER A LA HISTÒRIA

Si el divorci entre cultura política i cultura històrica constitueix un dels motius principals de la *damnatio memoriae*, altres raons concorren a allunyar el passat de l'esfera dels interessos dels sabers juvenils.

Des de diferents posicions s'ha assenyalat que les actuals visions dominants del món «qüestionen la utilitat mateixa del coneixement històric i provoquen l'«estranyesa» de l'individu respecte de la història [...] en l'univers cultural actual, dominat pels sabers científics i les noves tecnologies, el saber històric es troba fortament devaluat».<sup>7</sup>

Indubtablement, el metabolisme accelerat de l'era telemàtica ha comprimit les nocions de temps i de distància, escurçant a la vegada els fils de la memòria. Avui

<sup>6</sup> A. D'Orsi: *Alla ricerca della storia. Teoria, metodo, storiografia*, cit., pp. 238 i 240.

<sup>7</sup> L. Lajolo: «I giovani e il senso del tempo. La storia del '900 a scuola», *Storia e problemi contemporanei*, 11(21), Clueb, Bolònia, 1998, p. 17.

—segons una anàlisi àmpliament compartida— es viu en una dimensió que no només no té en compte el passat, sinó que el present és superat de pressa, perquè es mira sobretot cap al futur. Gairebé com l'eslògan d'un anunci televisiu, que diu «Per què esperar el futur quan el pots tenir avui mateix?».

Els semiòlegs han subratllat com, en la percepció mediàtica de la realitat, les idees del començament i la fi s'estan esvaint sota l'efecte d'una simultaneïtat de tots els esdeveniments. En la representació televisiva els esdeveniments són tots presents, es donen a la vegada, i perden aquella corporeïtat en què es diposita, en canvi, el sentit del passat. Per aquest fenomen, Internet és exemplar. La forma de la lectura del llibre, que té un començament i un final i que es pot copsar com un fet complet i conquerit, ha quedat dissolta en l'ús d'Internet, on totes les informacions són contemporànies i no tenen una direcció.

Pot ser que, sobre la pèrdua de memòria històrica entre les joves generacions, hagi tingut no poca influència la transformació de la família i del seu paper educatiu. Més de mig segle enrere, Marc Bloch sostenia que, en la societat rural, els nens els educaven sobretot els avis, a causa de les condicions de treball que mantenien el pare i la mare lluny de casa durant tota la jornada. Allò que se'n derivava —segons l'estudiós francès— era una mena de cristal·lització de la formació intel·lectual dels joves, pel contacte predominant amb la generació més gran dels avis. Aquesta és la causa, segons Bloch, del tradicionalisme característic de les societats rurals.<sup>8</sup> Avui, en la societat postindustrial, els papers s'han invertit: les profundes transformacions esdevingudes en la família han expulsat gradualment la gent gran del nucli familiar.

Dins les societats occidentals, es pot parlar d'una dada general: el rerefons de la pèrdua del prestigi conferit per l'edat i, sovint, la percepció dels ancians com a socialment superflus.

Indubtablement, això ha comportat un contacte més directe entre fills i pares i, per tant, entre generacions més properes, però al mateix temps ha marginat de la vida social i familiar aquells extraordinaris «contenedors de memòria» —els avis, justament— capaços de transportar les fantasies dels infants i adolescents a un espai temporal molt ampli. Avui, la memòria dels pares i les mares no reula sinó unes poques dècades. Que és com dir que el «hi havia una vegada» que es conta als fills s'ha transformat en una dimensió temporal cada cop menys llunyana del nostre present.

Tampoc les pregoneres transformacions esdevingudes en el paisatge a partir del *boom* econòmic han estat d'ordre secundari quant a les modificacions de la relació amb la memòria.

Ara fa trenta anys, Christian Norbert-Schulz constatava que l'evolució de les modernes formes arquitectòniques ens deixava gradualment, en la percepció del sentit comú, sense allò que els historiadors defineixen com a *genius loci*, és a dir,

<sup>8</sup> M. Bloch: *Apologia della storia o mestiere di storico*, Einaudi, Torí, 1998, p. 52.

la identificació amb l'ambient circumstant. Una identificació que conté les estratificacions de la memòria i, sobretot, els lligams de pertinença que defineixen les relacions dels individus amb el passat.

«La major part dels edificis moderns —observava Norbert-Schulz— existeix dins un 'no-res', sense cap relació amb el paisatge o amb un conjunt urbà coherent: és una vida abstracta, en una mena d'espai matematicotecnològic, en què amb prou feines es distingeix el damunt del sota [...] Les qualitats han desaparegut més o menys totes i es pot parlar, amb raó, de 'crisi ambiental'.»<sup>9</sup>

En dates més properes, Marc Augé ha tornat sobre el tema definint el concepte de l'*enlloc* o *no-lloc*, teoria segons la qual les grans catedrals de la modernitat (des dels aeroports als grans magatzems o als gratacels fets amb pavès) han acabat per condicionar també l'arquitectura residencial, tot conferint a les perifèries de les nostres ciutats un aspecte indistint que no té cap lligam amb les tradicions locals.

Si en altres temps el llenguatge dels habitatges urbans i rurals duia les marques de la història, avui la construcció comunica un tot indistint. En els darrers anys han intervingut —observava Marc Augé— «processos d'uniformització [...] que tant ens allunyen del paisatge rural tradicional com del paisatge urbà»; i que, en definitiva, priven de «vocació pedagògica»<sup>10</sup> les modernes i indistintes formes, incapaces de comunicar el sentit del temps.

Encara més: precisament l'arquitectura dels *no-llocs* o *enllocs* genera un efecte de desarrelament, un afebliment del sentit del passat en què història i memòria perden sentit i valor.

En el passat, els habitatges es construïen amb materials autòctons: el tuf calcari d'algunes zones meridionals o la pedra de les muntanyes dels Apenins tendien a uniformitzar el color dels habitatges amb el del paisatge que l'envoltava. La casa pairal conservava així les empremtes del paisatge dels voltants i instituí la conservació de la memòria de l'indret a dins de les parets domèstiques.

Escriptors com García Márquez o directors de cinema com Federico Fellini han evocat els anys de la infantesa i l'adolescència com «llocs de la memòria». La casa paterna, les relacions familiars, l'escola eren llocs privilegiats a través dels quals evocar el passat. En altres temps, els llocs de la memòria vivien a diari amb els individus. Avui tendeixen, en canvi, a ser museïtzats i transformats en objectes d'anàlisi i estudi, perdent-hi, però, llur vàlua com a llocs de transmissió directa dels records.

D'ençà del boom econòmic, el paisatge urbà del nostre país s'ha anat homologant a models indistints. El color vermell dels maons, el gris del ciment armat

<sup>9</sup> C. Norberg-Schulz: *Genius loci. Paesaggio ambiente architettura*, Electa, Milà, 1981.

<sup>10</sup> M. Augé: *Rovine e macerie. Il senso del tempo*, Bollati Boringhieri, Torí, 2004, p. 75. Per a una anàlisi acabada de la qüestió, cf. M. Augé: *Nonluoghi. Introduzione a una antropologia della surmodernità*, Elèuthera, Milà, 1993.

i les transparències del pavès han fet que els habitatges siguin iguals a tot arreu. I, per tant, mancats de memòria.

És allò que conta l'artista contemporani Roy English a propòsit de les transformacions del paisatge americà sota el signe del consumisme, en un film de culte —*Supersize Me*— sobre un dels símbols de l'opulència i la globalització, a l'estil barres i estrelles, dedicat als danys alimentaris provocats per les hamburgueses i les patates fregides McDonald's.

«No s'entén on ets —manifesta Roy English—. Cezanne s'inspirava en allò que veia des de la seva finestra. Quan jo miro des de la meua finestra no veig muntanyes, només veig emblemes publicitaris.»

Pot semblar una paradoxa, però també les profundes alteracions esdevingudes en l'alimentació al llarg dels darrers vint anys han canviat pregonament la relació amb la memòria. Avui, marques com la McDonald's són el símbol d'una alimentació *globalitzada* que no té res a veure amb les tradicions de les diverses cuines regionals o nacionals. Hi ha una amplíssima bibliografia referent a la relació entre menjar i territori; o, més ben dit, una bibliografia que ens recorda que, al llarg dels segles, l'alimentació ha sedimentat empremtes de memòria. I no tant —o no tan sols— pel seu lligam amb els productes i els sabors d'un determinat territori, sinó perquè evocava rituals i símbols que conservaven l'empremta i la memòria d'una determinada zona. Els àpats (i els ritus que s'hi vinculen) de festivitats com ara les de Pasqua o Nadal o les dels sants patrons són diferents d'una nació a una altra, d'una regió a una altra, d'una vil·la a una altra. El consum ritual del menjar feia recordar històries, llegendes i antics mites. Era, en definitiva, un indicatiu de la història econòmica i social d'un territori, i també un transmissor de memòries.

En la societat postindustrial i globalitzada, la manera de consumir i preparar el menjar ha anat arraconant gradualment la noció de temps. En les societats tradicionals, la tria dels aliments i la seva preparació estaven vinculades al ritme de les estacions; avui, els antics hàbits es veuen alterats per la presència, als supermercats, en qualsevol període de l'any, de tot tipus de productes vegetals. En definitiva, el *fast-food*, els congelats i els forns microones han acabat per foragitar, també de la taula, la noció de temps. Però encara n'hi ha més: la *McDonald's-ització* del menjar està produint, en efecte, una homogeneïtzació de l'alimentació que amenaça d'esborrar del menjar qualsevol rastre de memòria que hi pogués quedar. I aquest fenomen s'està verificant —parem-hi atenció— no només en els consums populars, sinó també en l'anomenada «alta cuina». És significativa, en aquest sentit, la cuina d'un dels xefs més celebrats arreu del món: Ferran Adrià. El famós xef català ha inventat l'anomenada «cuina mol·lecular», és a dir, un tipus de cuina en què ja no existeix res que s'assembla al menjar en la seva forma més tradicional.

Fora de l'ambient domèstic, el paisatge material i mental tendeix a la uniformitat i l'homogeneïtzació. Considerem, per exemple, un dels parts més vistosos produïts pel boom econòmic i per la modernització: les vacances.

En la seva dimensió de fenomen de masses, les vacances es publiciten no poques vegades a través de no poques al·lusions al passat. Els indrets i les ciutats de l'art, les piràmides i els paisatges exòtics reproduïts en els desplegable, i els anuncis publicitaris ens porten amb la fantasia a un món d'història i d'antigues tradicions. Però per sobre del gust per la descoberta del passat preval la idea de les vacances com a parèntesi temporal en què oblidar les angoixes i les ànsies del present.

En realitat —si més no en la dimensió de fenomen de masses que han adquirit a partir dels anys 1970-1980—, les vacances han fet fora en gran mesura la figura del *viatger*, el bagatge mental del qual contenia, sobretot, gust per la descoberta i pel coneixement.<sup>11</sup>

Avui, en general, les modalitats del viatge són les típiques del turista massificat, que tendeixen a segregar el viatger.

El viatge, en la seva dimensió de fenomen de masses, ha perdut en gran manera els valors educatius de què estava revestit fins fa no gaires dècades. Cada vegada es viatja més amb el cos i menys amb la ment. També perquè en el «veïnatge universal» no hi ha res, o ben poca cosa, a descobrir. En altres temps, un viatge a Egipte permetia un encontre amb un altre món, com el dels antics faraons; un sojorn a l'Índia significava un viatge a l'espiritualitat i la meditació. Avui en dia, la terra de les piràmides s'identifica amb Sharm el-Sheik, l'Índia amb les Maldives o les Seychelles. No només això: les arquitectures de Sharm el-Sheik o de les Seychelles es mostren idèntiques a les dels centres turístics a Itàlia, Espanya o Grècia. És com si el viatge s'hagués reduït a la translació d'un enlloc a un altre enlloc. En aquesta indistinció es crea, certament, la percepció de pertànyer a un «veïnatge universal». És una percepció, però, que genera estranyesa, manca de relació, i que en definitiva allunya de les curiositats típiques del viatge d'abans de l'adveniment de les vacances de masses.

En totes les latituds, els hotels i els centres d'acollida per a viatgers han perdut la seva marca d'origen. Els topònims que feien referència al *genius loci* han desaparegut definitivament, substituïts pels noms de cadenes hoteleres iguals arreu.

Potser no sigui errat establir una correlació precisament entre l'afebliment del sentit del temps, esdevingut a través de les formes de l'arquitectura moderna en les darreres dècades del segle XX, i la proliferació dels anomenats «llocs de la memòria» com a reacció al sentit de l'oblit i de la desmemòria.

Definit per Pierre Nora<sup>12</sup> durant els anys vuitanta i el començament dels noranta, el concepte de «lloc de la memòria» —entès no només en sentit físic, sinó també mental— ha acabat per estendre el seu abast fins a comprendre àrees d'interès que van de la «monumentalística» a les dates i els esdeveniments

<sup>11</sup> Sobre l'origen d'aquestes transformacions, cf. E. Morin: *L'industria culturale. Saggio sulla cultura di massa*, Il Mulino, Bolònia 1962.

<sup>12</sup> *Les lieux de la mémoire*, Gallimard, París, 1992<sup>3</sup>.



que, al llarg del temps, han concretat la memòria social i col·lectiva del nostre país. Més enllà de les diverses definicions que han concretat aquest concepte, potser no sigui injust entreveure-hi, a més de les categories historiogràfiques, també la convicció que un oblit generalitzat amenaci la supervivència dels records del passat.

És entre el final dels anys vuitanta i el començament dels noranta quan assistim, a Itàlia, a una sèrie d'intervencions al voltant dels llocs de la memòria encaminades a superar propòsits essencialment commemoratius. L'operació es planteja com un intent de superar el record «veteranista» del passat i de fer d'aquests llocs no mers dipòsits de records, sinó, justament, de memòria. La recuperació dels llocs de la memòria respon a una vocació pedagògica que vol retornar la paraula a monuments i llocs que corrien el risc de perdre-la.

Llocs com la Risiera [molí arrosser] di San Sabba, els camps de concentració de Ferramonti o de Fossoli, el Parc de Monte Sole i altres indrets que evocuen la Segona Guerra Mundial i la Resistència han estat el centre d'una reorganització museística.<sup>13</sup>

Però els llocs de la Segona Guerra Mundial no han estat els únics afectats per una profunda reestructuració. També els indrets de la «Gran Guerra» han sofert una reorganització que els està transformant gradualment, de llocs del record, en llocs de la memòria. Una operació, d'altra banda, gens fàcil, precisament per les dosis massives de retòrica que han pesat, durant dècades, sobre la Primera Guerra Mundial i, sobretot, per la connotació àmpliament militar de la representació d'aquest conflicte.<sup>14</sup>

Hem assistit, en definitiva, a una veritable explosió de l'oferta de la memòria fins que, al voltant d'aquest terme, s'han generat alguns equívocs, el més recurrent dels quals és l'assimilació d'història i memòria. Memòria col·lectiva, memòria compartida, memòria lacerada, llocs de la memòria: aquestes i altres definicions han aparegut en el diccionari del debat històric en aquests darrers vint anys. La memòria ha estat declinada per mitjà d'una llarga sèrie de definicions que no només n'han inflat el significat i li han fet perdre —en el sentit comú— la seva definició originària, sinó que, fins i tot, l'han sobreposada a la història.<sup>15</sup>

L'abús del terme ha fet perdre de vista el seu autèntic significat, que delimita la memòria com a camp de l'experiència d'allò «viscut» i, per tant, com a categoria carregada de subjectivitat.

Així doncs, amb aquestes característiques la memòria no és més que una «font» per a la història, juntament amb els documents d'arxiu, els periòdics, i els diaris i les cartes de petits i grans personatges, les estadístiques i tot allò que

<sup>13</sup> Cf. <[www.luoghidimemoria.it](http://www.luoghidimemoria.it)>.

<sup>14</sup> Per a una primera aproximació a aquest tema, cf. S. Noiret: «I musei della Grande Guerra sul Web», dins *Memoria e ricerca*, 2002.

<sup>15</sup> Sobre la superposició d'història i memòria, vegeu en particular S. Luzzatto: *La crisi dell'antifascismo*, Einaudi, Torí, 2004.

l'historiador considera útil per a la reconstrucció de visions de conjunt i d'interpretacions del passat.

En definitiva, «la memòria perpetua el passat en el present, mentre que la història el fixa en un ordre temporal tancat, ordenat i organitzat a partir de procediments racionals que se situen als antípodes de la sensibilitat d'allò viscut».<sup>16</sup>

#### ACTE QUART: LA «BÀRBARA DOMINACIÓ»

Si avui en dia els estudiants ignoren gran part de les dates que constitueixen els moments fundacionals de la identitat nacional italiana, això és, certament, per raons generals, però potser també pels diversos intents de superposició que, a partir de l'última dècada del segle XX, s'han dut a terme amb el propòsit d'inserir una sèrie d'aniversaris en funció de la identitat dels partits de la nova política.

En realitat, si es consideren les dates ideals que la variada composició del centre-dreta pren com a referència, més que d'una memòria compartida s'hauria de parlar d'una veritable «parcel·lació» de la memòria històrica.

De ben segur, cada època històrica ha definit la seva identitat civil i política també a través del calendari. Començant per la Revolució francesa, que —en posar en crisi el règim cristià i el secular sistema de valors, relacions, costums i pràctiques corrents esdevinguts hàbits socials, a més de religiosos— va reconfigurar, entre altres, el calendari, afaiçonant-lo a les divinitats paganes de les estacions. A Itàlia, després de la Unitat, algunes festes del calendari religiós van ser abolides i substituïdes per determinats aniversaris civils, com els del rei i l'Estatut.<sup>17</sup> També el feixisme va contribuir a esborrar algunes dates lligades a la memòria del moviment obrer, començant per la del Primer de Maig, tot introduint determinades celebracions, com ara el Nadal de Roma. Després de la Segona Guerra Mundial, el naixement de la República va identificar en festivitats com la del 2 de Juny o la del 25 d'Abril les dates fundacionals de la nova identitat republicana.<sup>18</sup>

D'ençà de l'inici dels anys noranta, el sorgiment d'una «nova política» ha contribuït, i no poc, a reconfigurar un nou calendari civil en l'intent de demollir, idealment si més no, símbols i mites de la Primera República.

Els impulsos disgregadors i els atacs a l'estat unitari d'una formació com la Lega d'Umberto Bossi expliquen, per exemple, que el president de la República, Carlo Azeglio Ciampi, restituís el valor a una festa com la del 2 de Juny.

<sup>16</sup> E. Traverso: *Il passato: istruzioni per l'uso. Storia, memoria, politica*, Ombre Corte, Verona, 2006, p. 25.

<sup>17</sup> *Estatut Albertí* és el nom amb què es coneix la constitució atorgada per Carles Albert de Savoia, signada el 4 de març de 1848. (N. del t.)

<sup>18</sup> Sobre aquests temes, dins d'una bibliografia avui ja molt àmplia, cf. M. Ridolfi: *Le feste nazionali*, Il Mulino, Bolònia, 2003.

La reacció de les forces democràtiques —que el 25 d'abril de 1994, poc després de la victòria de la coalició de Berlusconi, van promoure una manifestació multitudinària en defensa dels ideals de la Resistència— s'explica per l'actitud hostil del centre-dreta davant d'una data com la de l'Alliberament del nazisme-feixisme. Tant és així, que un dels consellers en qui més confia Berlusconi, Gianni Baget Bozzo, va arribar a proposar que s'abolís del calendari de les celebracions civils. De fet, en una intervenció seva a l'escola per a Joves Dirigents de Forza Italia, el 15 de novembre de 2002, el sacerdot genovès opinava que «quan la Casa de les llibertats esdevingui una veritable força cultural, el seu primer acte hauria de ser abolir el 25 d'abril com a festa de la nació i tornar a introduir el 4 de novembre com a data de la fi victoriosa de la Primera Guerra Mundial, per tal de recordar els caiguts de totes les guerres». I això perquè —concloïa Baget Bozzo— «la Resistència no va ser un moviment popular» i «va dividir la consciència nacional».

A part d'això, que aquesta data fos considerada com un anti-valor ho demostra l'actitud de Silvio Berlusconi, que durant els cinc anys que ha estat cap del govern ha faltat sistemàticament a la celebració del 25 d'Abril. Per «devaluar», precisament, amb una absència, el significat d'aquest aniversari com a data fundacional de la República Italiana. No podia ser altrament per part d'un personatge que sempre ha demonitzat tot allò que «fa olor de comunisme» i, per tant, també la Resistència i l'antifeixisme.

Fins al punt que, congruentment amb aquest plantejament, el líder de Forza Italia mou endavant les busques de la història i fa recular la data de naixement de la Itàlia democràtica no ja al 25 d'abril de 1945 o al 2 de juny de 1946, sinó al 18 d'abril de 1948, és a dir, poc després de les eleccions que certifiquen la derrota de les forces polítiques d'esquerra i l'inici del centrisme.

I si Berlusconi retarda el naixement de la democràcia italiana respecte a les dates canòniques, el seu inquiet aliat, Umberto Bossi, efectua una operació inversa duent alguns segles enrere l'inici del calendari civil de la Lega i fent festiu el 7 d'abril del 1167, data del jurament de Pontida.<sup>19</sup>

Però dins del nou calendari civil del centre-dreta hi ha també altres dates per oposar-les, sobretot, a la del 25 d'abril: d'aquí la proposta de celebrar una jornada de les «víctimes del comunisme», o una altra de la «victòria de la llibertat» per recordar, el 9 de novembre, la caiguda del mur de Berlín.

Al capdavant d'una sèrie de propostes i discussions, algunes no exemptes de comicitat, el 16 de març de 2004 el govern de centre-dreta institueix, amb una llei aprovada pel Parlament, la Jornada del Record, en memòria de les víctimes de les *foibe*<sup>20</sup> i l'èxode dels istrians, dels dàlmates i dels habitants de Fiume. La

<sup>19</sup> Data de naixement de la lliga llombarda, coalició de diversos comuns que lluitaven contra Frederic Barba-roja. (N. del t.)

<sup>20</sup> La dolina càrstica (en italià, *foiba*) és un tipus de depressió natural de fondària variable molt comuna a Ístria. Les *foibe* són tristament famoses perquè, a les acalles de la Segona Guerra Mundial, els partisans iugoslaus les van fer servir com a fosses comunes per amagar-hi els cadàvers dels italians represaliats. (N. del t.)

data escollida —el 10 de febrer— és la del Tractat de pau de París del 1947, que va ratificar la cessió d'Ístria a Iugoslàvia.

De ben segur, el nou calendari civil proposat per les forces polítiques de centre-dreta ha contribuït a qüestionar, en el sentit comú, punts de referència simbòlics de la nostra història nacional ja consolidats. A més, però, ha posat en evidència aquella «parcel·lació» de la memòria històrica que constitueix un dels trets més evidents de la nova política. Evidents i contradictoris. Puix que si d'una banda s'invoca la necessitat d'una memòria compartida, de l'altra no només són devaluades les dates de la identitat republicana, sinó que se n'hi sobreposen d'altres que, de manera més o menys fantasiosa, representen els mites fundacionals de la nova política.

Avui, en realitat, més que en una perspectiva unitària i lineal d'una història nacional amb un principi, una durada i un final, el sentit comú tendeix a reconèixer-se en una sèrie de fragments de memòries i de veritats elevades a dogma.

I precisament perquè la història ha estat eliminada de la cultura de la nova política, ja no hi ha condicionaments: el passat s'ha transformat en una mena de paradoxa en què hi cap tot i el contrari de tot.

Hi cap, per exemple, que un dels partits de la diàspora socialista s'aliï amb el govern de centre-dreta i doni suport als hereus del feixisme i de la dreta lliberal. I, fins i tot, que aquests mateixos membres de partit es tractin encara entre ells de «companys», cantin *La internacional* i seguin costat per costat dels «camarades» d'altres temps que, amb nostàlgia, recorden les notes de *Giovinezza*.<sup>21</sup>

Hi cap, també, que Umberto Bossi, el 2001, formi una sòlida aliança amb Berlusconi, definit per ell mateix, només uns quants anys abans, com «l'Àtila de la política nacional». I que, després, el líder de la Lega entri en una coalició de govern en la qual hi ha una força —Alleanza Nazionale— definida per ell mateix, només pocs anys abans, com el «corral feixista».<sup>22</sup>

Però, a hores d'ara, la cultura política s'ha divorciat definitivament de la història. I si en altres temps el passat servia per recordar la coherència de trajectòries i idealismes, avui el seu esborrament està sobretot al servei de la conveniència d'aliances tàctiques.

Això és com dir que el prefix *post* ho anul·la tot: postfeixistes al costat de postsocialistes en un tot que ha eliminat diversitats i divisions.

En definitiva, el debilitament de la percepció del passat en el sentit comú ha transformat la història en allò que, de manera eficaç, ha estat definit com un supermercat<sup>23</sup> en què satisfer les necessitats.

<sup>21</sup> Himne oficial dels feixistes italians. (N. del t.)

<sup>22</sup> Trobareu una col·lecció de frases ofensives entre els aliats del centre-dreta a <www.berluscastop.it>.

<sup>23</sup> La definició és de G. De Luna: *La passione e la ragione. Il mestiere dello storico contemporaneo*, Bruno Mondadori, Milà, 2004, p. 74.

Vet aquí, llavors, declaracions imprudents com les de Maurizio Gasparri que defineix les *foibe* com «la Shoah italiana», ignorant (deliberadament o no) que amb aquest últim terme la historiografia defineix les operacions que, amb la complicitat del feixisme, van conduir a la detenció i deportació de milers de jueus italians als camps d'extermini del Tercer Reich.

Hi cap, també, que Gianfranco Fini defineixi la República de Salò com una «pàgina vergonyosa» de la nostra història i que després, tanmateix, el seu partit es faci promotor d'una proposició de llei que pretén l'equiparació dels «combats de Salò» amb els partisans.

També resulta paradoxal, almenys des d'un punt de vista històric, que un partit que s'inspira en els ideals del Risorgimento i la Unitat, com és el partit republicà dirigit per Giorgio La Malfa, hagi format part d'una aliança de govern en la qual seien també els secessionistes de la Lega: que és com dir les aspiracions de la tricolor al costat de qui, de la tricolor, se'n fum i la trepitja.

Aquest ús polític del passat, desvergonyit i desimbolt, ha acabat per desorientar i confondre el sentit comú de la història dels italians. En la memòria breu de les generacions joves, les discussions, els debats i les «noves veritats» generen mites i falsedats històriques induïdes sobretot per la «invasivitat» dels polítics a través dels mitjans.

La Itàlia «governada per un règim comunista» constitueix un estereotip fruit no només dels buits de memòria de les joves generacions, sinó que ha estat construït per una sèrie de «venedors de fum» que, posteriorment, han banalitzat i reduït a píncoles el saber històric, tot sotmetent-lo a les exigències del debat polític. Un saber històric que, òbviament, no troba dret de ciutadania en les aules universitàries o els congressos, però que té la seva seu en les declaracions de la premsa i en els debats televisius. Un saber històric que s'està transformant en un difús sentit comú i que recolza, precisament, sobre els buits de memòria de les joves generacions.

En realitat, el que s'ha produït al començament dels anys noranta, a conseqüència del daltabaix dels partits de l'anomenada Primera República, ha estat una redefinició de la identitat dels partits nascuts de les cendres de Tangentopoli.<sup>24</sup> Una redefinició que ha comportat la desaparició de vells símbols i el naixement d'altres de nous; l'arraconament d'antics i gloriosos himnes, substituïts per tonades més captivadores; el canvi de nom de formacions polítiques històriques i el naixement de noves sigles. I en la composició de les noves formacions polítiques ha tingut no poc pes la «parcel·lació» de la memòria històrica a través de la reescriptura del nostre passat, recent i no tant. El pas del PCI al PDS ha comportat el rebuig d'antigues memòries i la proposta de noves referències his-

<sup>24</sup> Amb el nom de *Tangentopoli* (ciutat de les *tangenti*, és a dir de les comissions, aplicat a Milà) es coneix la trama de corrupteles d'abast nacional que involucrà nombrosos polítics, membres de la cúria eclesiàstica i empresaris italians, descoberta pels jutges de la magistratura de Milà durant els anys noranta. (N. del t.)

tòriques; la desaparició de l'MSI i el naixement d'Alleanza Nazionale, el rebuig, si més no de paraula, de la tradició feixista per proposar noves pàgines d'història mitjançant les quals reescriure la identitat històrica del nou partit de Gianfranco Fini; formacions com ara la Lega d'Umberto Bossi han reescrit pàgines senceres del Risorgimento nacional en clau antiunitària.

En definitiva, transcorreguda una dècada, a l'emersió d'una «nova política» ha fet de contrapunt la proposta d'una nova història vociferada a la televisió, exposada a la premsa, banalitzada en els debats.

Banalitzacions, justament. Però banalitzacions que s'estan transformant, repetim-ho, en un difús sentit comú de la història que recolza, precisament, sobre els buits de memòria de les joves generacions.

I aquests buits de memòria es fonamenten en una progressiva devaluació de la història com a disciplina formativa, en altres temps cridada a construir la consciència cívica i civil del ciutadà.

En l'època contemporània, tots els moviments polítics han definit la pròpia identitat no només definint programes i objectius polítics, sinó també reivindicant arrels i genealogies històriques. Tanmateix, mai al llarg de tot el segle XX hom havia assistit a un ús polític de la història tan estès com en aquests darrers deu anys.

Orfes de certes històriques i d'identificacions que s'havien consolidat en els anys de la Primera República, a partir dels anys noranta els partits polítics s'han afanyat a trobar noves identitats i a rebutjar-ne d'altres. N'ha sortit una nova *vulgata* que ja no s'encamina a comprendre el passat, ans a legitimar el present a través del passat. En última instància, a oferir a través de la història quaters de noblesa a formacions polítiques del tot noves, o virginitat a antigues formacions que l'havien perduda: bé perquè havien quedat sota les runes, bé perquè Tangentopoli les havia fet incòmodes, bé per resultar poc actuals com a posicionaments polítics que reivindiquen legitimitat democràtica.

En una política òrfena de les certes de les ideologies i tota ella lliurada al pragmatisme, el recurs a la història permet als partits de marcar diferències i identitats. Dit altrament, la manca o l'atenuació de diferències ideològiques pronunciades ha comportat l'erecció de barreres i tanques tot servint-se, precisament, de l'evocació d'un passat en què perfils i diferències eren més nets, més clars.

A partir dels anys noranta, les noves «certeses» historiogràfiques dels partits han envaït els mitjans de comunicació: les ensenyances dels líders polítics, de *crooners*<sup>25</sup> televisius interessats, han estat repartides conforme als ritmes d'un llenguatge televisiu que prefereix ocurrències i sentències ràpides que no admeten més rèplica que altres ocurrències i altres sentències.

<sup>25</sup> El *crooner* és, per antonomàsia, el cantant melòdic americà. El terme, originàriament despectiu, fa referència a una tècnica característica de l'època anterior a l'ús dels micròfons. D'un temps ençà s'empra per referir-se a un determinat estil —cridaner, efectista— de conduir programes televisius. (N. del t.)

En resum, una veritable operació d'anorreament de la història, en la qual els instruments d'anàlisi es veuen superats per judicis i sentències, i pissarres en les quals escriure «bons» en un costat i «dolents» en l'altre. O, més ben dit, en què els dolents d'ahir s'han transformat en els bons d'avui d'acord amb una concepció catàrtica i fabulosa del passat.

Fora d'això, el «pes» de la memòria en la definició d'equilibris, relacions i identitats ens és ofert, a més de pel cas italià, per l'anàlisi d'allò que s'esdevé en altres països europeus. La fi de l'URSS, per exemple, ha portat a la reescriptura de pàgines senceres de la història de Rússia, de les quals emergeixen significatives i singulars revaloracions del passat. Durant els anys de l'estalinisme, la imposició d'una història oficial va anar acompanyada d'una violenta mutilació de la memòria. Recordar es convertí en un crim, el passat en un perill: per por, van ser arrencades les pàgines de les enciclopèdies. Així, el contracop de la fi de l'URSS va ser fragorós, i provocà, primer, una espècie de liberalització salvatge de la memòria; després, l'intent del nou règim de construir una nova història oficial, dirigida a la legitimació pròpia: d'aquí la creació d'una nova *vulgata* dirigida a revalorar moments de la història pàtria. Entre aquests, els de la història de l'església i, més en general, del cristianisme, considerat en endavant no només des del punt de vista cultural, sinó també ètic i social. O s'hi ha donat més relleu que abans a la qüestió de les insurreccions camperoles durant la guerra civil. Amb la seva recuperació, moments d'història (i de memòria) ignorats durant el període soviètic es veuen avui revalorats en una perspectiva enfocada a fer créixer en la memòria nacional les representacions d'una Rússia vista com una gran potència.

En canvi, no és menys cert que l'intent de la Rússia de Putin i del seu successor de revalorar la història pàtria duu a singulars paradoxes. Com la que duu a restituir la figura de Stalin al panteó de les figures simbòliques de la gran mare Rússia. Si l'any 1990 era considerat el personatge més positiu de la història del país pel 8% dels entrevistats, el 1997 eren ja un 15% els qui compartien aquesta opinió. Mitjançant aquesta revaloració, però, avui Rússia tendeix a representar Stalin no tant com el ferotge dictador, sinó més aviat com el protagonista de la «gran guerra pàtria» contra l'Alemanya de Hitler. En definitiva, avui sembla que assistim a una revaloració contradictòria, en clau nacionalista, de mites i símbols en altres temps contraposats.

També trobem, però, el curtcircuit entre Política i Història, entre Estat i Memòria en països que no porten dictadures i totalitarismes a l'esquena. A Anglaterra, la primavera passada, va causar una forta impressió un informe encarregat pel ministeri d'educació a la *Historical Association*. Aquest estudi ha revelat que algunes escoles britàniques eviten fer classes als seus alumnes sobre l'extermini sistemàtic dels jueus, perquè consideren l'Holocaust «una història emotiva i controvertida». A França, l'abús de lleis *commemoratives* ha provocat polèmiques furibundes. L'any 2005, la llei del 23 de febrer apressava els manuals d'història

adoptats a les escoles a donar un judici positiu de la colonització francesa en el nord d'Àfrica. La disposició tenia almenys tres precedents molt significatius: la llei Gaysot (de 13 de juliol de 1990) contra el negacionisme; la del 29 de gener de 2001, que reconeixia el genocidi dels armenis a mans del turcs; la llei Taubira (de 21 de maig de 2001), que definia l'esclavatge i el tràfic de negres com «un crim contra la humanitat». A diferència de les dues primeres, però, la llei del 23 de febrer no certificava una veritat reconeguda, sinó que expressava un judici de valor que volia ser, ensems, una opció historiogràfica. A la fi, Chirac reconegué que calia revisar la disposició («cal reescriure el text perquè divideix els francesos»).

#### ACTE CINQUÈ: EL FEIXISME? ABSOLT!

Paradoxalment, sembla que la història hagi esdevingut un paradigma de la democràcia. I no només de la italiana. És emblemàtic, en aquest sentit, el cas d'Espanya, on la transició incruenta de la dictadura a la democràcia va comportar, a partir de la segona meitat dels anys setanta, l'opció de posar entre parèntesis el passat de la Guerra Civil. Després de la mort de Franco, el silenci oficial es va fer necessari per permetre l'encarrilament de la democràcia. En realitat, una tria semblant significava que la democràcia espanyola era massa fràgil com per pronunciar una condemna clara de la dictadura. Avui, trenta anys després de la mort de Franco i gràcies a l'afermament definitiu de la democràcia, Espanya recupera, en la condemna del franquisme, l'essència del seu esperit republicà i de la seva identitat civil. Ho demostra, per exemple, la petició feta per les associacions dels familiars de les víctimes del franquisme, en el sentit de proclamar el 2006 any de la «memòria republicana». L'Asociación por la Recuperación de la Memoria Histórica (ARMH) va sol·licitar, amb posterioritat, una llei per a la proclamació del 18 de juliol, data d'inici de la Guerra Civil, «jornada de la memòria» per a la condemna del franquisme. Ara, les disposicions preparades pel govern Zapatero es presenten com un interessant element de reflexió per allò que, contràriament, està succeint a Itàlia.

En realitat, si en la consciència civil dels italians el final cruent de Mussolini va comportar una immediata condemna del règim feixista, avui la condemna del feixisme sembla esvair-se.

És indicativa d'aquest procés la revaloració mesquina del règim mussolinia que es produeix a partir del 1994, any en què Silvio Berlusconi agafa les regnes del govern italià.

A partir de la primavera del 1994, en el moment en què Silvio Berlusconi es prepara a configurar el seu heterogeni govern, no n'hi ha prou amb les simples declaracions d'estima política i personal envers Gianfranco Fini. Cal, a més a més, acreditar Alleanza Nazionale com un moviment que està trencant amb el



seu arrelament en el passat feixista, atenuar també als ulls dels italians les «culpes» del règim del qual el Movimento Sociale i Alleanza Nazionale no deixen de ser hereus.

És a partir dels anys vuitanta, en el terreny adobat a bastament per la historiografia revisionista, quan es dona forma a la *vulgata* del feixisme «de rostre humà» i, ensems, a la d'un antifeixisme producte de les «exageracions del comunisme».

Es tracta, però, d'adaptar aquestes tesis historiogràfiques al sentit comú, és a dir, de fer-les digeribles per a qui no forma part del cercle dels entesos. D'aquí ve la forma de sentència que assumeixen. Els judicis no s'expressen en cap moment segons les regles que, en altres temps, eren elementals en l'ofici d'historiador: els preceptes del «quan, on, com», o el respecte per «tesi, antítesi, síntesi», es veuen substituïts per judicis lapidaris l'autoritat dels quals deriva del mitjà (la premsa, la televisió), o del personatge (el líder polític, el *crooner* televisiu o el periodista conegut pel gran públic) que els expressa.

Resulta il·lustratiu d'aquest mètode el camí recorregut per Gianfranco Fini al llarg d'una dècada per traginar Alleanza Nazionale lluny dels mites del feixisme. Es tracta d'una reescriptura de la història que el líder d'Alleanza Nazionale inicia just després de la derrota en les eleccions administratives romanes, el desembre de 1993, quan es presenta a les Fosses Ardeatines<sup>26</sup> i hi diposita un ram de flors a la memòria de les víctimes de la represàlia nazi. En una ocasió com aquesta, el líder polític declara no tan sols que repudia qualsevol forma de racisme, sinó, sobretot, que «el feixisme queda irrevocablement lliurat a la història».

El de l'antisemitisme i el racisme és un dels temes sobre els quals Fini torna més freqüentment, per confirmar —com ara el 16 de juny de 1994, en una entrevista del diari israelià *Yediot Ahronot*— que «les lleis racials proclamades pel feixisme l'any 38» van causar «atrocitats».

El tomb a propòsit de l'antisemitisme resulta encara més complet l'any 1995, en ocasió del congrés de Fiuggi, que certifica el naixement d'Alleanza Nazionale. Durant el congrés constitutiu d'Alleanza Nazionale —el 27 de gener, data de la caiguda de les tanques d'Auschwitz, proclamat mentrestant «dia de la memòria»— es vota una moció en què es condemna «qualsevol forma de totalitarisme, racisme, intolerància i antisemitisme». Però n'hi ha més: en la mateixa moció es reconeix «el paper històric fonamental acomplert pel moviment antifeixista en retornar la democràcia a Itàlia». Més tard, però, Gianfranco Fini es repensaria aquest darrer punt. A més d'aquesta, les píndoles revisionistes del líder d'Alleanza Nazionale pateixen més d'una oscil·lació, dictada pel moment polític. És exemplar, en aquest sentit, el seu judici sobre Benito Mussolini, definit per

<sup>26</sup> El 24 de març de 1944, a Roma, les tropes alemanyes van executar 335 civils com a represàlia per un atemptat dut a terme el dia abans pels partisans. Les execucions tingueren lloc a les Fosses Ardeatines, antigues coves volcàniques situades a la Via Ardeatina, i allà mateix van ser amagats els cossos. El lloc ha esdevingut el símbol per antonomàsia de la repressió nazi i de la resistència partisansa a Itàlia. (N. del t.)

ell, el 1994, «l'estadista més gran del segle». Sis anys més tard, el gener de 2000, el mateix líder d'Alleanza Nazionale declara que ha fet una reconsideració en aquest tema i que, en conseqüència, ja no col·locaria Mussolini «entre els estadistes més grans del segle XX».

De tota manera, és curiós advertir com les vacil·lacions de Fini enfront de l'antisemitisme, l'Holocaust i el feixisme experimenten avançaments i retrocessos que coincideixen amb els períodes en què Alleanza Nazionale s'acosta a l'àrea de govern.

Són significatives, en aquest sentit, les declaracions fetes pel líder d'Alleanza Nazionale el 19 de febrer de 1999 quan va a Auschwitz. En acabar la visita, Fini escriu una reflexió en el llibre de visites: «Aquí l'home se sent infinitament petit, perquè cap tragèdia pot ser més gran que l'extermini i l'holocaust».

A Jerusalem, mentre visitava el museu de l'Holocaust, el líder d'Alleanza Nazionale va pronunciar frases com aquestes: «El feixisme forma part del mal absolut» i «Les lleis racials van ser una infàmia». I, també, «Salò fou una pàgina vergonyosa».

El trencament amb Salò, concretament, ressona amb particular relleu per als hereus d'un partit (el Movimento Sociale Italiano) que enfonsava les seves arrels, precisament, en l'experiència tràgica de la República Social.<sup>27</sup>

Tanmateix, si durant la dècada que va, *grosso modo*, de l'entrada en el primer govern Berlusconi (1994) al retorn al segon govern presidit pel líder de Forza Italia (2001) el revisionisme oficial està tot ell encaminat a marcar distàncies amb el feixisme i, en certs aspectes, a reconèixer legitimitat a la cultura antifeixista, des del començament de 2001 assistim a una doble via interpretativa. Mentre que en el pla internacional les declaracions del líder d'Alleanza Nazionale estan orientades a ratificar davant l'opinió pública el seu distanciament respecte de l'Holocaust i l'antisemitisme, en el pla intern mira d'oferir una imatge benintencionada, «bonista», del feixisme i, alhora, du a terme una crítica incessant de la cultura antifeixista.

A les ruptures operades per Fini en el pla internacional corresponen no pocs sargits en el pla de la comunicació política interna d'un partit que encara és manté fermament arrelat en la cultura del feixisme, i que en el seu emblema conserva la flama del Movimento Sociale fundat per Almirante després de la guerra com a continuador dels ideals de la República Social Italiana.

En una *vulgata* que ho digereix i ho metabolitza tot, i el contrari de tot, no sorprèn, doncs, que Fini aventuri comparacions agosarades i afirmi —el setembre de 2002— que «la història [...] no és una *baguette* que es pugui tallar a llesques». En realitat, a un primer moment de rebuig global del feixisme segueix una segona fase que, *grosso modo*, coincideix amb l'entrada en el govern de Berlusconi

<sup>27</sup> O, també, República de Salò. Nom amb què es coneix el règim feixista establert per Mussolini al nord d'Itàlia —entre 1943 i 1945 i amb seu a la localitat de Salò— després de ser alliberat pels nazis i abans de ser definitivament capturat i ajusticiat per la resistència. (N. del t.)

del partit de Fini, en el qual el feixisme sí que és seccionat com una *baguette*: per llençar-ne la part «dolenta» i acceptar-ne la «bona».

Esportar el feixisme d'alguns elements considerats més criminals que altres —com per exemple les lleis racials— significa en realitat sotmetre el règim mussolinià a un ritus de purificació al final del qual esdevé presentable a la memòria dels italians. Un règim, en definitiva, «compartible» per part d'una memòria que no deixa d'estendre's. I la memòria del feixisme, purificada d'aquesta manera, queda redimida dels judicis negatius de la història.

El problema de la *vulgata* postfeixista o, en qualsevol cas, del revisionisme del que Fini es fa nunci no és tant el de la «manca de notes» a peu de pàgina (o de discurs) —com de vegades posen de relleu, de manera una mica pedant, els historiadors acadèmics. El problema és de mètode: precisament, el de tallar una «llesca de *baguette*» sense considerar el problema dins d'un marc de referència més ampli.

El mateix procediment s'ha fet servir a propòsit dels fets de les *foibe*. També en aquest cas la *vulgata* de la dreta ha aïllat un episodi dramàtic sense explicar el clima de guerra civil en què es va desenvolupar; és a dir, sense revelar que les *foibe* van ser una forma de violència dins d'una forma de violència encara més gran, com és la Segona Guerra Mundial. I sense explicar, sobretot, que a poca distància de les *foibe* es van consumir fets com el del molí arrosser de San Sabba, o com les matances perpetrades per soldats italians i alemanys contra la població eslovena. O, també, el clima de violència que, durant el feixisme, els italians van instaurar a Trieste i les contrades istrianes envers la població eslovena.

Sense comptar que, durant el vintenni feixista, la propaganda del règim va dur a terme una veritable identificació entre feixisme i italianitat.

Però no és només això. Pàgines d'història tretes massa sovint de la nostra història nacional han de formar part d'una valoració de conjunt de tragèdies com la de les *foibe* o l'èxode dels italians d'Ístria.

Tot plegat no justifica, per principi, les matances de les *foibe*, però les explica dins d'un clima de violència (*l'abans*) que genera un clima de violència ulterior (*el després*).

Qüestionar tot això significa, però, esquarterar un dels principis més consolidats del «bonisme», de la *vulgata* benintencionada, sobre la Segona Guerra Mundial: la difusa convicció que els soldats italians eren «bona gent».

És obvi pensar que darrere de la reiterada proposta d'aquest mite s'amaga no només la defensa a ultrança de la idea d'italianitat, sinó també el procés de rehabilitació que Alleanza Nazionale està operant en els últims temps per reconèixer als combatents de la República Social —és a dir, aquells que eren al costat «equivocat»— els mateixos drets que a tots els qui van combatre en el costat «correcte».

La proposició de llei que alguns parlamentaris d'Alleanza Nazionale van presentar al Parlament al començament de 2003, destinada a considerar els com-

batents de la República Social «militars bel·ligerants, equiparats a tots aquells que van prestar servei en els diversos exèrcits dels països en conflicte durant la Segona Guerra Mundial», desvela una operació política orientada a anul·lar diferències i distincions. Republicans de Salò i partisans, camises negres i soldats aliats, tots al mateix nivell en l'intent de demostrar una innocència general i una comuna culpabilitat que anul·la tota diferència entre els qui van combatre per la democràcia i aquells que, en canvi, sostingueren la dictadura mussoliniana i la del Tercer Reich.

Sobre la imatge d'un feixisme «bo» han pesat, certament, els processos mai no celebrats, acabada la guerra, als criminals feixistes. Fins mig segle després del final de la Segona Guerra Mundial no van veure la llum els lligalls que testimoniaven les atrocitats comeses per les tropes italianes a Àfrica, Iugoslàvia o Grècia. Tots ells, testimoniats que, en cas d'haver estat revelats a través de processos públics l'any 1945, certament haurien ofert a l'opinió pública italiana una imatge força menys edulcorada. Aquests processos no es van dur a terme perquè el 1943, és a dir, just després de l'armistici estipulat per Itàlia amb els aliats, la direcció del govern italià va ser assumida, precisament, pel general Pietro Badoglio, comandant en cap de les tropes italianes a Etiòpia fins al 1940. I precisament l'aliança entre els comandaments de l'exèrcit italià i els governs de la Gran Bretanya i els Estats Units va acabar per ocultar aquelles culpes, bo i alimentant, en definitiva, el mite del soldat italià «bona gent».

Explicar les matances de les *foibe* només com a producte de l'odi eslau, o comunista, és de fet una temptativa d'absolució de qui, el 10 de juny de 1940, proclamà l'entrada en guerra d'Itàlia al costat de l'Alemanya nazi. Aquest és el «buit de memòria» més consistent de tota la *vulgata* absolutòria de la dreta italiana, no només respecte de certes pàgines del feixisme, sinó, sobretot, respecte de tragèdies que troben explicació, precisament, en el clima de la Segona Guerra Mundial.

Durant el transcurs de la Segona Guerra Mundial, Itàlia és un país agressor, més que més quan, entre 1940 i 1941, l'estat italià, sota el guiatge de Benito Mussolini, cap del govern però, sobretot, ministre de la guerra, declara la guerra a estats com Albània, la Gran Bretanya, França, Grècia, la Unió Soviètica, els Estats Units i Iugoslàvia.

Sens dubte, Itàlia no està en absolut preparada per al segon conflicte bèl·lic, noció que sembla avui consolidada. Tanmateix —i aquí entra en joc una segona i greu ocultació—, el mite del soldat italià «bona gent» contrasta amb tota una llarga documentació a l'abast. És precisament en les fronteres orientals del conflicte on els soldats italians, sota el comandament del general Roatta, posen en pràctica el programa de «destrucció integral de la identitat nacional eslovena i croata»<sup>28</sup> volgut pel feixisme.

<sup>28</sup> G. Crainz: *Il dolore e l'esilio. L'Istria e le memorie divise d'Europa*, Donzelli, Roma, 2005, pp. 35 i ss.

També llargament eliminada de la memòria col·lectiva, una altra pàgina que contradiu el mite del soldat italià «bona gent» és la del colonialisme italià i les atrocitats comeses en la guerra de Líbia del 1911 i, sobretot, durant la campanya de conquesta d'Etiòpia.

Tot això no pot obviar-se en una valoració de conjunt de la ferocitat que distingeix la guerra i els seus resultats en la frontera oriental. Sens dubte, les mactances de les *foibe* van ser i són encara una de les pàgines més desconcertants de la història italiana del segle XX; tot i això, atribuir responsabilitats només en una direcció resulta francament absolutori.

Però és millor fer funcionar un mecanisme sobre la base del qual hom és «més propens a veure's víctima de la violència d'altri [...] que com a promotor i agent actiu d'aquesta violència».<sup>29</sup>

El mateix procediment es fa servir amb una altra pàgina dramàtica de la història que es va produir en la frontera oriental: la de l'èxode dels italians d'Ístria. També en aquest cas, la reivindicació d'aquesta pàgina de la història per part de la dreta omet considerar que la pèrdua d'Ístria va ser conseqüència dels tractats de pau que van posar fi a la Segona Guerra Mundial, volguda (també) per Mussolini.

Els intents d'orientar l'opinió pública cap a l'exaltació acrítica dels mites nacionals no és, de tota manera, una directriu que neix durant els anys de govern de centre-dreta. En realitat, per bé que d'ençà dels anys vuitanta, si no abans, hagin estat documentades abundants recerques històriques sobre les «veritats incòmodes» de les guerres feixistes, sobre l'orientació del seu ús públic ha pesat sempre la capa de la censura. Resulten exemplars, en aquest sentit, les vicissituds del documental *Fascist Legacy*, emès per primer cop per la BBC l'any 1989. En aquest documental es mostren, mitjançant testimonis i documents, les atrocitats comeses per l'exèrcit italià durant la campanya de conquesta d'Etiòpia i en el transcurs de la invasió de Iugoslàvia: els afusellaments massius d'abissinis, eslovens i croats; l'ús d'armes químiques; la destrucció sistemàtica dels pobles; la vida i les penúries de les poblacions iugoslaves en els camps de concentració.

*Fascist Legacy* va ser traduït a l'italià pel director Massimo Sani i, posteriorment, adquirit per la RAI, la qual, però, no l'ha emès mai.

La mateixa sort va córrer un producte de consum més massiu, el film del director sirià Mustafà Akkad *Lion of The Desert*, projectat a les sales dels Estats Units l'any 1980 i, dos anys més tard, a Europa. La pel·lícula narra la resistència a l'ocupació feixista de Líbia. Sens dubte, no es tracta d'un film per a uns pocs i apassionats cinèfils, tenint en compte l'excel·lent repartiment en el qual figuraven, entre altres, Anthony Quinn, Oliver Reed, Rod Steiger i Irene Papas.

Tanmateix, el 1992, el govern italià presidit per Giulio Andreotti en va blocar la circulació a Itàlia per considerar-lo —segons que va declarar el sotssecretari d'exteriors Raffaele Costa— «ofensiu per a l'honor de l'exèrcit italià».

<sup>29</sup> M. Flores: *Tutta la violenza di un secolo*, Feltrinelli, Milà, 2005, p. 52.

No és menys cert que tant *Fascist Legacy* com *Lion of The Desert* han fet aparicions fugaces en congressos d'estudi i en algunes projeccions a diferents cinefòrums, però la censura practicada amb ells denota quantes resistències, per part de la classe política, persisteixen encara en relació amb un mite com el dels soldats italians «gent com cal».

Avui, certament, en l'imaginari nacional preval la imatge oleogràfica dels soldats italians que ens ret un film (a part d'això, estilísticament irrepreensible) com és *Mediterraneo*, de Gabriele Salvatores. Al costat dels soldats de *Mediterraneo*, que juguen a la pilota, que flirtegen amb les noies del poble i que es commouen davant la mort, també hi ha, però, una realitat menys edificant que la historiografia ha començat a desvelar amb abundància de documentació.

A banda d'això, el mite del colonialisme italià «bo», l'alimenta el mateix Gianfranco Fini, el qual, encara la tardor del 2006, en ocasió d'una assemblea d'Alleanza Nazionale, subratllava que «no totes les pàgines del colonialisme italià son negatives. Considero que Europa —proseguia Fini— ha sigut un element de gran civilització, i si mirem en quin estat es troben avui Etiòpia, Somàlia i Líbia, i com es trobaven quan hi havia Itàlia, crec que hi haurà una revaloració del nostre paper en aquests països».<sup>30</sup>

En aquestes declaracions de Fini resulta fins i tot massa evident l'intent de defensar una de les memòries més arrelades en la nostàlgia del feixisme, és a dir, l'epopeia colonial com a obra de «civilització». Tot ometent, tanmateix, una vasta historiografia que ja ha documentat els actes de crueltat gratuïta protagonitzats pels soldats italians, en particular durant la campanya per la conquesta d'Etiòpia.<sup>31</sup>

De tota manera, l'elogi del secretari d'Alleanza Nazionale al colonialisme no ha de ser considerat només com una rehabilitació del passat militar italià, sinó, també, com un ús polític palès de la història per atreure l'atenció sobre dos temes centrals del debat polític. A saber, la suposada superioritat de la cultura occidental i la justificació de les intervencions militars en les guerres d'Orient Mitjà.

La memòria compartida representa, en realitat, el punt d'arribada d'un procés d'acreditació davant de l'opinió pública: una mena d'eliminació definitiva del «pecat original» del partit de Fini. Posar al mateix nivell el partit i el republicà de Salò, *foibe* i Shoah, violència roja i violència negra significa, en síntesi, anul·lar les diferències i les distincions, considerar de la mateixa manera qui lluitava per la democràcia i qui, en canvi, la menystenia.

Com oportunament recorda Claudio Magris, la igualtat de les víctimes, totes elles dignes de pietat i de memòria, no es pot transformar en «igualtat de les causes per les quals van morir».<sup>32</sup>

<sup>30</sup> G. Casadio: «Fini rivaluta le colonie italiane», *La Repubblica*, 26 de setembre de 2006.

<sup>31</sup> Sobre tots ells, vegeu A. Del Boca: *Italiani, brava gente?*, Neri Pozza, Vicenza, 2005.

<sup>32</sup> C. Magris: «La memoria è libertà dall'ossessione del passato», *Il Corriere della Sera*, 10 de febrer de 2005.

La perspectiva de la història compartida comporta una construcció artificiosa i, a posteriori, la construcció d'una memòria que no troba confirmació en la història. Tret que no es vulguin prendre per bones píncoles de revisionisme com algunes de les proclamades per Fini en el sentit que la República Social va ser intensament volguda per Mussolini per «salvar Itàlia».

Avui, Fini declara que la memòria compartida té com a objectiu pedagògic «ensenyar als més joves que en política no hi ha un enemic que ha de ser mort, sinó un adversari que ha de ser combatut». Avui, justament. Però en els temps de la República Social i del feixisme no era pas així.

En realitat, Fini i Alleanza Nazionale no «clouen» llur passat, sinó que, en part si més no, el rehabiliten.

Encara més quan la revaloració dels combatents de Salò passa, alhora, per la devaluació de l'antifeixisme.

Al final d'aquest procés, allò que, segons la neovulgata de la dreta, caldria compartir és la revaloració d'un feixisme tot plegat «benintencionat», fins i tot en el seu apèndix de la República Social. I, contràriament, la devaluació del moviment partisa, considerat de la mateixa manera que un fet criminal.

A aquesta explicació s'haurien d'adequar també els llibres de text que es fan servir a les escoles italianes. Aquest, si més no, és el parer del Consiglio della Regione Lazio, el qual, presidit pel feixista nostàlgic Francesco Storace, el 9 de novembre de 2000 aprova una moció en què els manuals d'història són acusats de reconstruir la història italiana «mistificant-ne pàgines senceres i deixant d'escriure'n d'altres». A més, en aquesta moció es posava sota sospita el «sectarisme [...] culturalment perillós d'alguns historiadors». Per tant, el president de la Regione instava a formar una comissió d'experts per dur a terme «una anàlisi atenta dels textos escolars, tot posant-ne de relleu mancances o reconstruccions arbitràries».<sup>33</sup>

L'advertiment del governador del Laci no va quedar limitat a l'àmbit institucional, sinó que va acabar per desencadenar una veritable cacera de «desviacions marxistes» que la premsa i els llocs d'Internet de la dreta van desfermar contra els manuals sota sospita.

Va ser el primer senyal d'allò que succeiria pocs mesos més tard quan, després de les eleccions de la primavera del 2001, la dreta va agafar les regnes del govern. Mitjançant una proposició de llei, presentada davant del Parlament per l'honorable Fabio Gragnani, de Forza Italia, es van fer vots perquè els manuals d'història reproduïssin «de manera objectiva [...] tots els corrents culturals i de pensament». La proposició, que preveia també la creació de comissions destinades a senyalar eventuais «sectarismes» dels manuals d'història, no va arribar a port, sigui per l'oposició del centre-esquerra, sigui per la cohibició de determinats sectors del centre-dreta.

<sup>33</sup> Per a la reconstrucció de l'episodi, cf. L. Cajani: «Dal Minculpop al Miniver attraverso il Miur», *Insegnare*, 2 (2003), pp. 29-32.

En definitiva, des de fa gairebé dues dècades assistim a un curiós procés: cada vegada que la dreta conquesta centres de poder governatiu o administratiu, posa en marxa processos de rehabilitació del passat feixista. Com després de la conquesta del Comú de Roma per part del candidat de la dreta Gianni Alemanno, el qual, en la primavera de 2008, entre les primeres actuacions de la seva administració ha proposat batejar un carrer de la capital amb el nom de Giorgio Almirante, fundador, en la immediata postguerra, del Movimento Sociale Italiano, és a dir, del partit hereu del feixisme mussolinià. En qualsevol cas, el fet que Almirante hagués estat, l'any 1938, un dels signataris del *Manifesto della razza* i donés suport, el 1944, a la República Social, tot ocupant el càrrec de cap del gabinet del Ministero de la Cultura Popolare de Benito Mussolini, no va impedir a la dreta italiana de presentar-lo com «una persona com cal».

*Traducció: Francisco Amella Vela*